

RAZI BRAHIMI

BIBLIOTEKA

814.09

B 82

✓ **h**enime
Letrare

FILLIMET E LETERSISE SONË TE REALIZIMIT SOCIALIST

Dhjetë vjet më parë ishte ende herët të flisje për historinë e letërsisë së realizimit socialist. Ahere ajo hidhte hapat e para në jetë dhe, si çdo art i ri që hedh hapat e para pas një përmbysje të madhe revolucionare në jetën ekonomike, politike dhe shoqërore të vëndit, nuk mund të kërkohej prej saj që të ishte e përsosur, as e gjerë dhe as e përfaqësuar nga aq shumë autorë dhe aq shumë vepra sa sot.

Sot ne mund të pohojmë me plot gojën, që kemi një letërsi të zhvilluar, plot forca jetësore, një letërsi të lidhur me popullin dhe me kohën, një letërsi me perspektiva të mëdha për vëndin tonë. Dhe të gjitha këto janë arritur, para së gjithash, si frut i triumfit të revolucionit popullor, i ndërtimit të socializmit në Shqipëri dhe i udhëheqjes së urtë leniniste të Partisë sonë të Punës... Të gjitha sukseset krijonjëse të shkrimtarëve tanë janë të lidhura ngushtë me sukseset e popullit, me përvetësimin nga ana e tyre e botëkupti-

mit materialist dialektik dhe me ndihmën e gjithanëshme që u ka dhënë atyre Partia. Kështu ka ndodhur që letërsia jonë ka hyrë në fazën e pjekurisë dhe të zhvillimit të saj të plotë.

Në rrethana të tilla studimi i çështjeve të përgjithëshme të historisë së letërsisë sonë të re, si edhe studimi i problemeve të veçanta që dalin prej saj në faza të ndryshme, mer rëndësi të veçantë dhe, po të bëhet, do të ndihmojë në përparimin dhe zhvillimin e jetës sonë letrare.

Në këtë artikull do të meremi me një çështje historikisht të përfunduar, me çështjen e fillimeve të letërsisë sonë të realizmit socialist, ose siç mund të thuhet ndryshe, me fazën e hedhjes së themeleve të kësaj letërsie. Kjo nuk është një çështje aq e thjeshtë sa ç'mund të kujtohet, prandaj edhe mendimet që janë shprehur apo mund të shprehen është më mirë të përfshihen në kategorinë e diskutimeve.

Periudha e fillimeve të letërsisë sonë të realizmit socialist shtrihet në një kohë relativisht më të gjatë nga ç'është thënë deri tani. Ajo, siç e përfaqësojmë unë, nis me vitet njëzet-tridhjet dhe përfundon afërsisht rreth vitit 1952, domethënë zgjat afro njëzetë vjet dhe ndahet në tri faza: faza e krijimit të premisave të lindjes dhe e shkëmbimeve të para të kësaj letërsie (vitet njëzetë-tridhjetë), që lidhet drejtpërdrejt me depërtimin e ideve socialiste në Shqipëri dhe me fillimin e lëvizjes komuniste në vëndin tonë; e dyta, faza e letërsisë së luftës Nacional-Lirimtare, që nis me themelimin e partisë (1941) dhe zgjat deri në klimin e Shqipërisë dhe pak më vonë (ndoshta deri në fund të 1945-ës), e treta, faza e hedhjes së hapave të para të letërsisë së realizmit socialist

në kuptimin e plotë së fjalës, që përfundon rreth vitit 1952. Pas vitit 1952 (datat në raste të tilla janë kurdoherë aproksimative) letërsia jonë hyn në rrugën e madhe të zhvillimit me një bazë të shëndoshë dhe me forca të shumuara e me pretendimet e një letërsie të zhvilluar. Këtu nis periudha e dytë e zhvillimit të saj, periudha e pjekurisë dhe e lulëzimit.

Mendojmë se ndarja e letësisë sonë të re në periudhat që shënuam më lart i përgjigjet të vërtetës historike dhe është i drejtë për disa arsye.

Së pari, deri në vitin 1952, (aproksimativisht), letërsia jonë e re bënte përpjekjet e para për t'u zhvilluar, jo vetëm si letërsi e realizmit socialist, po edhe si letërsi në kuptimin e gjerë të fjalës. Gjatë luftës Nacional-Çlirimtare nuk pati asnjë përfaqësonjë të njohur të letërsisë sonë të mëparëshme që të vazhdonte krijimtarinë e vet dhe të hidhte hapat e para drejt realizmit socialist. Nga ana tjetër, koha ishte tepër e shkurtër dhe ngjarjet aq të vrullëshme, sa që talentet e reja nuk arritën të zhvillohen plotësisht, megjithëse gjatë atyre viteve u krijuan edhe vepra të bukura.

Së dyti, gjer më 1952, shkrimtarët tanë kryesorë sapo kishin botuar veprat e tyre të para, sapo kishin përcaktuar rrugën e tyre krijonjëse, sapo ishin kristalizuar veçoritë e tyre artistike dhe ishte kuptuar plotësisht se ç'ishte letërsia e realizmit socialist, të cilën po e krijonin me veprat e tyre. (Teorikisht, për realizmin socialist është folur për herë të parë në shtypin tonë letrar më 1946-1947.)

Së treti, para 1952 nuk mund të flitej, në

kuptimin e vërtetë të fjalës, për një zhvillim të gjithanshëm të letërsisë sonë të re, akoma nuk mund të thuhet se kishim një prozë, një dramaturgjë e një poezi të zhvilluar. Romani mungonte. Tregimet e gjata, vëllimet me tregime, përmbledhjet me vjersha dhe veprat dramatike numëroheshin me gishtat e dorës. Prej të dhënave bibliografike del, se gjer më 1952, ishin botuar rreth 50 vëllime të 22 autorëve, prej të cilëve 10 kishin botuar nga një vepër, tre nuk shkruan më vonë dhe vetëm 9 kishin botuar nga dy e, më rrallë, nga tre vëllime.

Së katërti, edhe në raport me historinë e ndërtimit socialist të vëndit tonë, ky periodizim duket i drejtë për arsye historike të njohura. Më 1952 ka nisur periudha e planeve ekonomike pesëvjeçare, pasi kanë përfunduar reformat e mëdha ekonomike e shoqërore, pasi ka marë fund me kohë rindërtimi i vëndit dhe kudo ka nisur sulmi në stil të gjërë për ndërtimin e bazave të socializmit.

Në frontin e letërsisë është zhvilluar konferenca e tretë kombëtare e shkrimtarëve, ku u shtruan probleme shumë të rëndësishme të letërsisë sonë.

Po të shpreheshim në mënyrë figurative, do të thoshim, se gurin e kufirit ndërmjet dy periudhave të letërsisë sonë të realizmit socialist e vuri botimi i romaneve të para, që ishte me të vërtetë një hap i ri drejt zhvillimit të mëtejshëm të letërsisë së realizmit socialist në vëndin tonë.

Pra, periudha e parë është periudha e grumbullimit, përgatitjes dhe aktivizimit të forcave tona letrare, periudha e përçafimit të metodës krijonjëse të realizmit socialist dhe e krijimit të

veprave të para sipas kësaj metode. Vlen të shënojmë, se deri më 1952, Dhimitër Shuteriqi kish botuar dy poemat «O Ptoleme», «Enverit» dhe vëllimin me vjersha «Mbi krahn e praruar të paqes», Zihni Sakua vëllimin me tregime «Nga jeta në luftë», vëllimin për fëmijë «Foleja e dallëndyshes», tregimin e gjatë «Bereqeti» etj., Fatmir Gjata vëllimet «Gruri nuk u dogj», «Pika gjaku», dhe, pak më vonë, tregimin e gjatë «Ujë të fle, hasmi s'fle», Shefqet Musaraj poemat «Epopeja e Ballit Kombëtar» dhe «Do bëhen zgjedhëdhjet», Aleks Çaçi poemat «Ashtu Myzeqe», «Me ty Stalin» dhe pjesën më të mirë të vjershave të vëllimit «Këngët e dheut», Llazar Siliqi poemat «Pristina», «A ka kala që s'marin komunistat!» dhe vëllimin «Rruga e lumtunisë», Luan Qafëzi vëllimin «Vjersha», Kolë Jakova është njohur me dramën «Hali! dhe Hajrija» Mark Gurakuqi ka botuar vëllimin «Kangë për jetën», Vehbi Balla vëllimin «Shtigje Drite», Kin Dushi tregimin e gjatë «Në gojën e ujkut», Aleksandër Banushi përmbledhjen «Ylberi». Nuk do duhej të zgjate-teshim edhe më tepër se kaq për të shënuar listën e plotë të veprave të botuara gjatë asaj periudhe. Në këtë kohë nisin të çfaqen edhe talentet e para të lindura në kushtet e shoqërisë socialiste. Rradhët e shkrimtarëve shtohen dhe zënë të njihen emrat e debutantëve të rinj si Jakov Xoxa, Vehbi Skënderi dhe pas tyre, Ismail Kadare, Naum Prifti, Sotir Andoni, Dritëro Agolli e të tjerë. Veç kësaj, disa shkrimtarë të vjetër, që deri në këtë kohë nuk kishin botuar gjë, dalin me vëllimet e tyre të para si shkrimtarë të realizmit socialist, duke kapërxyer kështu të kaluarën e tyre letrare. Të

tillë janë Nonda Bulka, Sterjo Spasse, Vedat Kona, Nexhat Hakiu.

Grumbullimi i eksperiencës, pasurimi i letërsisë, shtimi i radhëve të shkrimtarëve, krahas sukseseve të mëdha ekonomike, shoqërore dhe kulturore të vëndit, e ngrejné letërsinë tonë si tërësi, në një nivel më të lartë ideo-estetik, në krahasim më periudhën e mëparëshme.

2.

Lind pyetja: Pse shtyhet kufiri i fillimeve të letërsisë të realizmit socialist deri në vitet njëzetë-tridhjetë? A nuk është më e arësyeshme të meret si fillim periudha e luftës Nacional-Çlirimtare?

Historia e letërsisë sonë gjatë tridhjetë vjetëve të fundit vërtëton, se metoda e realizmit socialist në Shqipëri nuk u importua nga jashtë dhe nuk u imponua nga lart, siç mundohen të thonë revizionistët për realizmin socialist në përgjithësi, po u arrit si një sukses krijonjës i shkrimtarëve tanë më të përparuar, që e kishin lidhur jetën dhe krijimtarinë e tyre me jetën dhe luftën e popullit, me ideologjinë socialiste dhe me veprimtarinë revolucionare të masave punonjëse, të udhëhequra nga komunistët.

Letërsia e viteve tridhjetë, ose, siç thuhet ndryshe, krijimtaria e shkrimtarëve të brezit të tridhjetepesës dhe disa fenomene në letërsinë e mëparëshme provojné, se aso kohe, po bëhej një përpjekje e pandërgjegjëshme dhe e ndërgjegjëshme për të kërkuar rrugë të reja krijonjëse, brendi të re ideologjike, spjegim të ri të jetës. As metodat e vjetra krijonjëse tradicionale të

letërsisë së atëherëshme, as format e njohura nuk kënaqnin më letrarët më të përparuar, të cilët, si produkt i kohës dhe i raporteve shoqërore që ishin krijuar, kishin diçka të re për të thënë dhe këtë diçka të re e shihnin se nuk mund ta thoshnin në mënyrat e vjetëra. Pra, vetë jeta i shtynte letrarët drejt një metode të re krijonjëse.

Në këtë mes përhapja e ideve të socializmit dhe ndikimi i fitores së revolucionit të Tetorit, shërbyen si një katalizator i fuqishëm, si në gjallërimin e lëvizjes demokratike, ashtu edhe në përparimin ideologjik të kulturës sonë. *Ndikimi politik* i fitores së socializmit në Bashkimin Sovietik (botimi i dokumentave të traktatit të Londrës, ideja që toka u përket atyre që e punojnë etj.) i çoi udhën edhe *ndikimit ideologjik* të socializmit në Shqipëri, sidomos pas formimit të grupeve komuniste, me të cilat u bashkuan edhe intelektualët më të përparuar të kohës. Qënia e Bashkimit Sovietik, si shtet i parë i punëtorëve dhe i fshatarëve, ishte gjithashtu një element i rëndësishëm për revolucionimin e mentalitetit të njerëzve Ndikoi gjithashtu edhe letërsia sovjetike, sidomos botimi i romanit «*Nëna*» të Maksim Gorkit.

Deziluzioni është elementi i parë i revoltës shoqërore në letërsinë tonë pas shpalljes së independencës. Deri këtu arritën shkrimtarët përparimtarë të Rilindjes: Çajupi, Mjeda, Asdreni, të cilët vrejtën me dhimbje fundin e idealeve të larta për të cilat u luftua dhe daljen në sipërfaqe të kontradiktave të thella klasore, që lufta për çlirimin kombëtar i kish hedhur në plan të dytë. Njerëzit që luftuan me gjithë shpirt për Shqipë-

rinë, bijt e thjeshtë të popullit, u lanë në mëshirën e fatit dhe iu nënështruan shtypjes së egër të çifligarëve, të matrapazëve e të fajdexhinjve. Asdreni arrin deri atje, sa t'i paralajmërojë klasat sundonjëse që fati i tyre është në duart e masave që po të zëmërohen më keq, mund edhe t'i përmbysin:

Mjaftë, mjaftë! Se u mbush kupa e hidhërimit!
Gjarpinj, pushoni! Helmin tej e çporrni.

Mos dalim tej kufirit të durimit:

Që më në fund se ç'mbuallt, ju të korrni!»
(Krerëve tradhëtarë)

Ose:

«Prej gazit t' marrët duart po fërkojnë.

Me zemër të kënaqur shohin varret...

Po s' dinë se edhe fati i tyre mvaret

Në dorë të atyre që sot shqelmojnë.

(Shpërblimi).

Fan Noli e thelloi edhe më tepër karakterin demokratik të letërsisë me vjershat e tija të fuqishme politike, të cilat përshkohen fund e krye nga urrejtja e pakufi ndaj shtypësve të popullit. Lidhur me çështjen që trajtojmë, në krijimtarinë poetike të Nolit, të tërheqin vëmëndjen në mënyrë të veçantë dy aspekte: demaskimi i sundonjësve dhe satrapëve, si përfaqësonjës të klasës sundonjëse dhe qëndrimi autokritik ndaj gabimeve të bëra gjatë revolucionit të vitit 1924, gabime që sollën rrëzimin e qeverisë demokratike të asaj kohe. «Krishti dhe Kamzhiku», është një vjershë revolucionare që bën thirrje të përdoret dhuna

revolucionare, Dhe, më së fundi, vjershat «*Rend or marathonomak*» dhe «*Anës lumenjve*» nuk ka asnjë arësye të shkëputen prej traditave të poezisë sonë revolucionare. të realizmit socialist.

Një element tjetër i rëndësishëm që pararend letërsinë tonë të realizmit socialist dhe që i përgatit terrenin kësaj letërsie është kërkesa e parashtruar prej letrarëve tanë më të përparuar të asaj kohe për një letërsi *realiste demokratike*, për një letërsi të lidhur me popullin, për një letërsi militante.

Në këtë kohë, (vjetët 1930-1940) zhvillohet procesi i ndarjes gjithënjë e më të theksuar të letërsisë sonë në dy drejtime të kundërta, në drejtimin *reaksonar të përfaqësuar prej shkrimtarëve të regjimit dhe prej konservatorëve, patriarkalistëve, fetarëve e dekadentëve* dhe në drejtimin *përparimtar, të përfaqësuar, në radhë të parë prej letrarëve të brezit të tridhjetepesës*. Nuk ka periudhë tjetër në historinë e letërsisë shqipe, në të cilën këto dy drejtime të kundërta të jenë çfaqur kaqë haptaz e të jenë vënë kaq vendosmërisht njeri kundrejt tjetrit. Kjo ka ndodhur për shkak, se pas shpalljes së indipendencës dhe përfundimit të turbullirave që pasuan atë, u çfaqën më tepër kontradiktat e klasave dhe shoqëria shqiptare, si shoqëri antagonistë, ishte e ndarë më dysh: shtypës e të shtypur, shfrytëzues e të shfrytëzuar. Njerëzit e kulturës dhe të artit, s'mund të qëndronin mbi këtë ndarje. Në mënyrë të detyrueshme, pavarësisht nga nuancat që mund të ketë, ata morën ose njerën anë, ose tjetrën. Jeta jonë letrare po polarizohej.

Prej krahut më të përparuar të letërsisë sonë të atyre vjetëve dallohej Migjeni, Gaspër Pali,